

UOT 94

A.Ə.Mehdiyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ayten-69@mail.ru

NİDERLAND XVI ƏSRİN BİRİNCİ YARISINDA

Açar sözlər: Niderland, burjua inqilabı, formasiya dəyişikliyi, proses

Orta əsrlər tarixində baş verən bir çox hadisələr Yeni və Müasir dövr tarixinə mühüm təsir göstərmiş və tarixin gələcək inkişafını müəyyən etmişdir. Orta əsrlər tarixində mühüm rol oynayan Niderland burjua inqilabı bu baxımdan böyük maraq doğurur. Niderland burjua inqilabını doğuran səbəblər yalnız inqilab ərəfəsi vəziyyəti gərginləşdirən hadisələrdən ibarət deyildir. Uzun illər ərzində Avropada gedən proseslərin təsirinə məruz qalsalar da, Reyn, Şelda və Maas çayları arasında yerləşən Aşağı torpaqlarda özünəməxsus mədəniyyət yarada bilən niderlandlar həm də azadlıqsevər, cəsarətli, zəhmətkeş və torpağın hər qarışı uğrunda dənizlə mübarizə aparan xalq kimi tanınmışlar. Avropanın aparıcı dövlətlərindən biri olan Fransa ilə mübarizə bu torpaqların diplomatik nığah nəticəsində Müqəddəs Roma imperiyasına daxil edilməsi ilə nəticələnmişdir. Niderlandın da tərkibinə daxil olduğu və Habsburqlar sülaləsinin idarə etdiyi imperiyanın ərazisində XVI əsrin birinci yarısında inqilabın baş verməsi üçün əlverişli şərait yaranmışdır.

A.A.Мехтиева

НИДЕРЛАНДЫ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVI ВЕКА

Ключевые слова: Нидерланды, буржуазная революция, изменение формации, процесс

Многие события, происходившие в истории Средневековья, оказали важное влияние на историю Нового и Современного периодов и определили дальнейшее развитие истории. С этой точки зрения, особенно интересна Нидерландская буржуазная революция, сыгравшая важную роль в истории Средневековья. Причины Нидерландской буржуазной революции – это не только события, обострившие ситуацию накануне революции. Несмотря на влияние процессов, происходящих в Европе на протяжении многих лет, нидерландцы, создавшие уникальную культуру в Низинных землях, которая находится между Рейном, Шельдой и Маасом, также славились как свободолюбивые, храбрые, трудолюбивые и способные бороться с морем за каждый клочок земли. Борьба с Францией, одним из ведущих государств Европы, привела к слиянию этих земель в состав Священной Римской империи в результате дипломатического брака. На территории империи, управляемой династией Габсбургов, куда входили также Нидерланды, в первой половине XVI века появились благоприятные условия для революции.

THE NETHERLANDS AT THE FIRST HALF OF THE 16TH CENTURY

Keywords: *the Netherlands, bourgeois revolution, formation change, process*

Many events took place in the history of the Middle Ages had the important influence on the history of the New and Modern eras and determined the development of history. From this point of view, the Dutch bourgeois revolution played an important role in the history of the Middle Ages, cause the great interest. The reasons of the Dutch bourgeois revolution are not the events aggravated the situation on the eve of the revolution. In spite of influence of the processes took place in Europe during the many years, the Dutch people created a unique culture in Lowlands between the Rhine, Scheldt and Maas rivers, have been called as nation freedom - loving, brave, hardworking and able to fight with the sea. The struggle with France, one of the leading states of Europe, brought to including of these lands in the Holy Roman Empire as a result of a diplomatic agreement. On the territory of this empire ruled by Habsburg dynasty and the Netherlands that was the part of it too, at the first half of the 16th century convenient conditions occurred for revolution.

Avropanın məşhur kral ailələrindən biri hesab olunan Habsburqlar sülaləsi XV-XVIII əsrlərdə Müqəddəs Roma imperiyası ilə yanaşı, Hollandiya və İtaliya hakimi, Bohemiya, İngiltərə, Macarıstan, Xorvatiya, İrlandiya, Portuqaliya, İspaniya kralı, Meksika imperatoru və b. yetişdirmişdir. İmperator V Karlın hakimiyyətinin sonunda bu sülalənin Avstriya və İspaniya qolları ayrılmışdır.

Sülalə öz adını XI əsrin 20-ci illərində müasir Şimali İsveçrədə qraf Radbot tərəfindən inşa edilmiş Habsburq qalasının adından götürmüşdür. Qrafın nəvəsi II Otton Habsburq qrafı titulunu qəbul etmişdir. Almaniya kralı I Rudolfun Avstriya qraflığına gəlişi ilə Habsburqların mərkəzi eyniadlı qaladan (yəni Habsburq qalası) Avstriya qraflığına keçmişdir. Habsburqlar imperiyası Avropanın kral ailələri ilə müxtəlif vasitələrlə əlaqələnərək Burqundiya, İspaniya, Bohemiya, Macarıstan və s. əraziləri [23, s.11] öz nəzarətinə götürsə də, XVI əsrin 50-ci illərində aparılan uğursuz siyasət nəticəsində parçalanmış, imperiya torpaqları II Filipp və I Ferdinand arasında bölünmüşdür [25, s.19-20]. Yalnız Onate müqaviləsi ilə (1617, 29 iyul) hər iki tərəfin hüquqları bərabərləşdirilmişdir. Bu sülalənin idarə etdiyi imperiyanın əlverişli torpaqlarından biri Niderland olmuşdur [16, s. 17-19].

Niderland tarixində uzun illər ərzində bu torpaqlarda məskunlaşmış qədim batavların Reyn çayı boyunca üzərək alman meşələrindən keçməsi və dənizə çıxması ilə bağlı fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Onlar Qədim dünya tarixində romalıları, Orta əsrlərdə ispanlar, fransızlar və almanları öz ölkələrindən qovmuşlar. Təsadüfi deyil ki, niderlandlar özlərini Yuli Sivilisin

başçılığı ilə romalı işğalçılara qarşı üsyan qaldıran xalqın törəməsi sayırlar. *Sivilis* üsyanı tarixdə mühüm hadisələrdən biri hesab olunmuşdur. Bunu antik müəllif Korneli Tatsit özünün “*Tarix*” əsərində sübut etmişdir [9, s.61-95]. Əslində, “*Aşağı torpaqlar*” və ya “*Niderland*” haqqında məlumat antik müəllif, Roma ordusunun zabiti, eranın 47-ci ilində baş verən hərbi hadisələrin iştirakçısı Böyük Plini tərəfindən verilmişdir [11, s.15].

Artıq XVII əsrdə Piter Korneliszoon və Hüqo Hrotsi kimi tanınmış müəlliflər batavlar problemi ilə məşğul olmuşlar. Bu müəlliflər niderlandların ispanlar üzərində qələbə çaldıqdan sonra müstəqillik qazanmasının batavların romalılarla mübarizədə uğur əldə etməsilə oxşar olduğunu göstərməyə çalışmışlar. Məşhur rəssam Rembrandt Harmens van Reyn öz rəsmləri, milli şair Yoost van den Vondel isə şeirlərində bu qəhrəmanları şöhrətləndirmişlər. Yeni müstəmləkə (Niderland Hindistanı) onların şərəfinə Bataviya adlandırılmışdır. Güman edilir ki, döyüşçü xalq olan batavlar Mərkəzi Almaniyada hatlarla münaqişədən sonra bu yerləri tərk etmişlər [11, s.11-13]. Bu hadisəyə batavların romalılarla kollaborasionizmi (əməkdaşlıq) öz təsirini göstərmişdir. Bu xalq haqqında məlumatlar müxtəlif tarixi dövrlərdə fərqli formada izah edilmişdir. İlk öncə onlar hərbcilər kimi diqqəti cəlb edirdisə, XVII-XVIII əsrlərdə batavların təmizliyi və təbiiliyi ön plana çəkilmişdir. Maarifçilik dövründə onlar Niderlandın simvoluna çevrilmişlər. Fransa inqilabı dövründə ölkə Batav Respublikası kimi tanınmışdır.

XVI əsrin 60-cı illərində baş verən inqilab zamanı batavlara münasibətin dəyişməsi hollandların onları öz xələfləri saymaması ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, batavlardan başqa bu torpaqlarda – Limburqda eburonlar (Yuli Sezar), Tvente əyalətində tubantlar, Şimal dənizi sahilləri boyunca frizlər və xavklar yaşamışlar. Frizlər Şimali Hollandiyadan müasir Frislandiya əyalətinə, xavklar Xroningəndən Şərqi Frislandiyaya qədər uzanan ərazidə məskunlaşmışlar. Yuli Sezar tərəfindən Roma Qalliyasının şimal sərhədləri Reynə qədər genişləndirildikdən (e.ə. 52-ci il) sonra niderlandlara məxsus olacaq Brabant və Limburq əyalətləri romalıların hakimiyyəti altına keçmiş və bu vəziyyət 4 əsr sürmüşdür [11, s.18-20]. Ölkənin cənubu dinc koloniyaya çevrilmişdir. Frizlər və digər şimal tayfalarının yaşadıkları ərazilərdə ticarət və diplomatik münasibətlərin düzgün qurulması bu ərazidə Roma imperiyası və alman tayfalarının yaşadıkları torpaqlar arasında bufer zonanın yaradılmasına imkan vermişdir. V – VI əsrlərdə Niderland torpaqları boşalmış və demək olar 5 əsr ərzində bu torpaqların tarixi barədə çox dağınıq məlumat verilmişdir. Təxminən 1400-cü ildə şəhər və kəndlərin əhəmiyyəti artmağa başlamışdır. Orta əsrlərdə Friziya və digər əyalətlərin qapalı olmaması, əksinə, mühüm ticarət yolları və onların su hövzələri boyunca yerləşməsi diqqəti cəlb edirdi [11, s.29]. Orta əsrlərdə Niderland ərazisində su hövzələri ətrafında yaşayan insanlar onlardan istifadə etmək sahəsində unikal təcrübə əldə etmişlər. Su resurslarının idarə

edilməsi sahəsində əldə olunmuş minillik təcrübə onlardan istifadənin effektivliyini artırmaq və idarəetmə sistemini təkmilləşdirməyə çalışan dünya ölkələrinin əksəriyyəti üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Yüzdilliklər ərzində Niderlandda fəaliyyət göstərən bu sistem əhalinin həlledici hesab etdiyi müxtəlif təbii hadisələrin təsiri altında formalaşmışdır. Əhəmiyyətli hissəsi qrunnt sularının birbaşa təsirinə məruz qalan, dəniz və çaylardan daimi daşqın təhlükəsi olan ərazidə yaşamaq [1. s. 242] təhlükəsi xalq üçün “quru ayaqlar” anlayışını formalaşdırmışdır. Bu anlayış bəzi ölkələr üçün anlaşılmaz olsa da, niderlandlar təbiətin çağırışlarına təkbaşına tab gətirə bilməyəcəklərini anlayaraq bu məsələdə xalqın birliyini yarada bilmişlər. “Polder” fəlsəfəsi (polder – holland dilində bəndlə əhatələnmiş sahə deməkdir) Niderland, Danimarka, Almaniya, ABŞ, Polşa və Yaponiyanın okean və dəniz səviyyəsindən aşağıda yerləşən ovalıqlarının qurudulmuş və mənimsənilmiş sahələrlə bağlı olmuşdur. Bu torpaqlarda suyun səviyyəsi drenaj, dəniz və çayların basmasından süni tirə, bənd və dambalar vasitəsilə qorunmuş [10], yalnız yerli və ya regional səviyyədə deyil, eyni zamanda bütün ölkə üçün su idarəetmə vəzifələrinin başa düşülməsinə səbəb olmuşdur [5, s.3].

Niderland torpaqlarında xristianlığın qəbulu digər Avropa ölkələrinə nisbətən zəif getmişdir. Müasir Limburq və Brabantın da daxil olduğu Cənub əyalətləri Qalliya ilə birlikdə Son Roma dövründə xristianlığı qəbul etmişdir. Artıq 384-cü ildə Tonqerenanın ilk yepiskopu müqəddəs Servasinin qəbri üzərində Müqəddəs Servasi kilsəsi ucaldılmışdır. Bunun əksinə olaraq, Belçika sərhəddində bu proses böyük çətinliklə təxminən 400 il ərzində aparılmışdır. XIII əsrdən, əsasən, dilənçi ordenlərin fəaliyyəti genişlənmiş, xristianlığa inamın tam formalaşması isə XIV – XV əsrlərə təsadüf etmişdir [11, s.31-32].

Niderland torpaqları Böyük Karlın imperiyası və imperiyanın dağılmasından sonra Müqəddəs Roma imperiyasının tərkibinə daxil olsa da, ölkənin şimalında yerləşən ərazilərdə həm hakim sinif daxilində, həm də feodallarla kəndlilər arasında daim gərginlik mövcud olmuşdur. Drent və ölkənin mərkəzi Utrext yepiskopunun hakimiyyəti altında idi. Cənubda Geldern və Brabant hersoqluq formasında fəaliyyət göstərmişdir. Brüsseldə iqamətgahın yerləşdiyi Brabant torpaqları müasir Fransa sərhədlərinə qədər uzanmışdır. Ölkənin şimal torpaqları siyasi və hərbi baxımdan faktiki olaraq avropalıların hakimiyyətini qəbul etməmişdir. Bu baxımdan onları finlərlə müqayisə etmək mümkündür. Hələ 1230-cu ildə monax Bartolomeus Anqlikus qeyd edirdi ki, öz üzərində heç kimin hakimiyyətini qəbul etməyən azad xalq cəngavərliyi rədd etmiş və öz aralarında cəngavərlərin olmasına imkan verməmişdir [11, s.33]. Lakin iki əsr ərzində Niderlandın şimal torpaqları vikinqlərin hücumuna məruz qalmış və proses Skandinaviya xalqlarının xristianlaşdırılmasından sonra başa çatmışdır.

1400-cü ildən Avropada mövcud olan çoxsaylı siyasi subyektlər arasında

Flandriya və Brabant fərqlənməyə başlamışdır. Niderland torpaqlarının müxtəlif dövlətlərin tərkibində olması və “Madrid və ya Brüsseldə nigah bağlanması” məsələsinin həll edilməsi Niderlandın gələcək taleyini həll etmişdir. Son orta əsrlərdə bu torpaqların idarə olunması Fransa və alman xalqının Müqəddəs Roma imperiyası arasında bufer dövlət olan Burqundiya hersoqluğunun mərkəzi Dijondan həyata keçirilmişdir. Burqund hersoqları varislik qanunlarının xüsusiyyətləri, çəkişmələr və intriqalardan məharətlə istifadə edərək öz sərhədlərini (Vaddenedən İsveçrəyə qədər) genişləndirə bilmişlər. Müasir Benilüks məhz Burqundiya hersoqluğunun mahiyyətə bir hissəsi olsa da, sonradan idarəetmənin mərkəzi Brüsselə keçmişdir. Klassik orta əsrlərdə Hollandiya diqqəti cəlb etmişdir. Niderland ərazisi İngiltərə və Fransa kimi şəhərlər ölkəsi kimi tanınmışdır. XIII əsrdən başlayaraq Hollandiyada Dordrecht (1220), Harlem (1245), Delft və Alkmaar (1246), Amsterdam (1275) və digər şəhərlər meydana gəlmişdir. Bu şəhərlər iri flamand ticarət şəhərləri Brügge və Gentin fəaliyyəti, Hollandiya və Skandinaviyadan keçən ticarət yollarından istifadə nəticəsində yaranmışdır. Erkən urbanizasiya Zeyderzee körfəzi, Şimal dənizinin sahilləri, Reyn, Maas və Şelda çaylarının hövzəsini əhatə edən Hollandiyanın coğrafi mövqeyi ilə bağlı olmuşdur. Holland tarixçisi Yohan Heyzingin yazdığı kimi, təbiətin özü bu torpaqları “skipper (komandir), balıqçılar, tacirlər və fermerlər ölkəsi olmaq” üçün yaratmışdır [11, s.36-41]. Bu ölkədə şəhər həyatı və Avropa fenomeni (zadəganlar, stathauderlər, krallar və b.) mövcud olsa da, əslində, Niderlandda mərkəzləşdirilmiş idarəetmə sistemi sayılan saray mədəniyyəti faktiki məlum deyildi. Orta əsrlərdən başlayaraq Niderland sivil (vətəndaş) respublika və şəhərlər (xüsusilə kiçik şəhərlər) ölkəsinə çevrilmişdir. Belə ki, Orta əsrlərdə Avropada əsas mahud istehsalı ilə məşğul olan mərkəz Leyden, Baltik hövzəsi ölkələri ilə ağac və taxıl məhsullarının böyük miqdarda satışı ilə məşğul olan Amsterdam, qanadlı taxta dəyirmanların işi və külək enejisinə əsaslanan Zaan bölgəsi ilə yanaşı, Kampen, Deventer, Enkxeizen, Nymegen, Xroningen və s. kimi onlarla şəhər mövcud olmuşdur. Bu şəhərlər, Amsterdamdan fərqli olaraq, Hanza ittifaqının üzvlüyünə qəbul edilmişdir.

XVI əsrin əvvəlində Hollandiyanın cənubunda əhalinin yarısından çoxu, Flandriyanın üçdə biri, Frislandiyanın isə dördüdə biri məhz şəhərlərdə yaşayırdı. Bu dövrdə Niderlandda vəziyyəti Amsterdam müəyyən edirdi. Bu şəhərlə birlikdə Hollandiya xüsusi bir metropoliya - Randstadı yaratmışdır. Randstad (holland dilində rand dairə, çəmbər, halqa, stad – şəhər, qəsəbə deməkdir) Hollandiyada böyük və kiçik şəhərlərdən ibarət birləşmiş şəhər regionu sayılmış və Amsterdam, Rotterdam, Haaqa və Utrext kimi dörd ən böyük şəhəri, həmçinin onlarla kiçik şəhəri əhatə etmişdir. Müasir dövrdə burada əhalinin 44 faizi yaşayır. Randstadda yaşayanlar müəyyən üstünlüklərə malikdirlər. Belə ki, bütün iş yerlərinin yarısı (3,7 million) burada cəmlənir.

Ölkənin daxili məhsulunun demək olar ki, yarısı (238 milyard) Hollandiyanın iqtisadi mərkəzi sayılan Randstadda istehsal olunur. Beynəlxalq miqyasda Randstad London, Paris, Reyn – Rur və Milandan sonra beşinci yerdədir. Mədəniyyət baxımdan da Randstad lider mövqeyə malikdir [24]. Bəzi dövrlərdə Randstadda metropoliya mentaliteti, bəzən isə əyalət şəhərlərinin olması ön plana çıxmışdır.

Orta əsrlərdə Niderland onlarla kiçik feodal dövlət - hersoqluq, qraflıq, yepiskopluq və s. ibarət olmuşdur. Onlar Fransa krallığı və Müqəddəs Roma imperiyasının tərkibinə daxil idi. XIV-XV əsrlərdə ayrı-ayrı Niderland torpaqları Burqundiya hersoqlarının hakimiyyəti altında birləşdirilmişdir. Fransa və İsveçrə kantonları ilə mübarizə aparan hersoq Cəsur Karl Nansi döyüşündə (1477) isveçrəlilərlə vuruşma zamanı həlak olmuş, onun qoşunu isə darmadağın edilmişdir. Cəsur Karlın yeganə varisi Burqundiyalı Mariya Fransa ilə mübarizəni davam etdirmək üçün Almaniya imperatoru olacaq Maksimilian Habsburqla nigah bağladı. Niderland Avstriya Habsburqlarının hakimiyyətini qəbul etdi [7, s.527-531]. Maksimilianın oğlu və varisi I Filipp İspaniyalı Xuana ilə evləndikdən sonra Niderland İspaniyanın hakimiyyəti altına keçdi. I Filipp və Xuananın oğlu imperator V Karl Habsburq 1523-1543-cü illərdə öz Niderland mülklərini Reynin aşağı axarlarından şimalda yerləşən əraziləri birləşdirməklə genişləndirdi.

XVI əsrin birinci yarısında Niderlandda ali hakimiyyət Habsburqlar sülaləsinə məxsus idi. 1516-cı ildə İspan kralı, 1519-cu ildə Müqəddəs Roma imperatoru elan edilən V Karlın dövründə Niderland canişin (baş stathauer) tərəfindən idarə edilirdi. Karlın dövlət işləri ilə məşğul olduğu zaman Niderlandda idarəçilik Habsburqlar sülaləsinin digər nümayəndələrinə də həvalə olunurdu. Onlardan Niderland canişini olmuş Avstriyalı Marqarita (1507 – 1530), Macarıstanlı Mariya (1531- 1555) və başqalarını göstərmək olar. Bu dövrdə Niderland Habsburqların hərbi kampaniyaları üçün pul ayırmaqla yanaşı, Fransaya qarşı hərbi əməliyyatların aparılması üçün plasdarm rolu oynayırdı. Canişinin yanında fəaliyyət göstərən Dövlət Şurasına Niderlandın məşhur zadəganları daxil idilər. Maliyyə məsələləri Maliyyə Şurası, qanun layihələri, inzibati göstərişlərin hazırlanması və təqdim olunan ərizələrə baxış Gizli Şura tərəfindən nizamlanırdı. Niderlandın mərkəzi idarəetmə orqanları Brüsseldə, ali məhkəmə orqanı olan Böyük Şura Mexelendə yerləşirdi. 1512-ci ildə Niderland torpaqları, həmçinin Burqundiya hersoqluğu (Franş – Konte) imperiyanın Burqund dairəsinə daxil edildi. Hersoqluq, qraflıq və yepiskopluqların siyasi müstəqilliyi ləğv olundu və onlar vahid dövlətin bir əyalətinə çevrildi. Burqund varisliyi əsasında Habsburqlara birləşdirilən Niderland torpaqlarına V Karl işğallar və sülh danışıqları əsasında daha bir neçə əyalət birləşdirdi. Frislandiya və Geldern uğrunda mübarizə daha uzun müddət davam etmişdir. 1524-cü ildə nəslə senyoriya hüququnda Frislandiya

Burqundiya dairəsinə daxil edilərək Niderland əyalətlərindən birinə çevrildi. 1532-ci ildə Frislandiyada Əyalət ştatları yaradıldı. 1528-ci ildə Utrext yepiskopluğu və ondan ayrılan Overeyssel əyaləti dünyəviləşdirilərək Burqund dairəsinin tərkibinə qatıldı. 1543-cü ildə İmperator V Karl və hersoq II Vilhelm arasında bağlanan müqaviləyə əsasən, Geldern hersoqluğu Zütfen qraflığı ilə birlikdə Habsburqların mülkünə birləşdirildi.

Nəticədə 17 Niderland əyaləti (Brabant, Limburq, Lüksemburq, Geldern hersoqluğu, Flandriya, Artua, Henneqau (Eno), Hollandiya, Zellandiya, Namyur qraflıqları, Frislandiya, Mexelen, Utrext, Overeyssel, Drente, Xroningen, Lill (Due və Orşi ilə birgə)) Burqund dairəsinə daxil oldu. Lyej yepiskopluğu dini knyazlıq kimi xüsusi hüquqi statusa malik idi [17, s.6]. Məhz bu dövrdən tarixşünaslıqda geniş istifadə edilən “Niderland əyalətləri” (17 Niderland əyaləti) anlayışı formalaşdı. 1548-ci il İmperiya seymində Burqund dairəsi Vahid torpaqlar kompleksi kimi tanındı. 1549-cu il Praqmatik sanksiyasına əsasən, gələcəkdə bu torpaqlar bölünmədən irsən keçə bilmək hüququ qazandı [19, s.112]. V Karlın dövründə Niderland əyalətlərində mərkəzləşmə (idarəetmə sistemi, qanunların unifikasiyası və s.) kifayət qədər yüksək idi.

Auqsburq sülhünə (1548) görə, Niderland simvolik ümumimperiya vergisi ödəmək şərti ilə Müqəddəs Roma imperiyasının himayəsi altına keçdi. Yalnız Geldern, Utrext və Overeyssel zəif formada imperiya ilə len əlaqələri saxlayırdı. 1549-cu ildə verilmiş Praqmatik sanksiya varisliklə keçən 17 Niderland əyalətinin sonrakı suverenlərin zamanında bölünməzliyini müəyyən etdi. 1555-ci ildə V Karlın taxtdan əl çəkməsindən sonra İmperiya bölündü və bu əyalətlər ispan kralı II Filippin hakimiyyəti altına keçdi [17, s.41].

V Karl və II Filippin vaxtında Niderlandın siyasi quruluşunun özünəməxsus xüsusiyyətləri olmuşdur. Başda imperator, sonralar isə İspaniya kralı və onların yanında Flandriya Şurası fəaliyyət göstərirdi. Niderlandı imperator, sonralar isə İspaniya kralının canişini - baş stathauder (baş statqalter) idarə edirdi. Canişinin yanında məsləhətləşmə hüququ ilə üç şura mövcud idi. İri əyanlardan təşkil olunmuş Dövlət Şurasında əsas məsələlərə (təhlükəsizlik, orduda vəziyyət, təyinat, arbitraj və s.), əyanlar, maliyyəçilər və məmurların daxil olduğu Maliyyə Şurasında maliyyə - vergi məsələlərinə, kral legistləri və məmurların yer aldığı Gizli Şurada qanun layihələri, vacib inzibati sərəncamların hazırlanması və canişinin adına verilmiş apellyasiyalara baxılırdı. Mexeln şəhərində əsas məhkəmə orqanı Əsas Şura yerləşirdi. Yerlərdə hərbi – inzibati hakimiyyətə malik olan əyalət stathauderləri canişinə tabe idilər.

Niderlandda Habsburqların mərkəzi kral hakimiyyət orqanları ilə yanaşı nümayəndəli təsisatlar - mərkəzdə Baş ştatlar və hər əyalətdə Əyalət ştatları mövcud idi. Vergiləri təsdiq etmək ştatların səlahiyyətində idi. Şəhərlərdə özünüidarə orqanları – magistratlar mövcud idi. Hər bir əyalət və şəhər xüsusi

azadlıqlar, imtiyazlar və muxtariyyətə malik idi. Onlar bu hüquqları hakimiyyətin özbaşnalığından inadla müdafiə edirdilər [2, s.31-33].

Niderland V Karl üçün mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Ölkə maliyyə vəsaiti verir, Fransa və bəzi alman knyazlıqlarına qarşı hərbi-strateji plasdarm rolu oynayırdı. V Karlın dövründə vergilər yüksək olsa da, Habsburqlar imperiyasının tərkibində olmaq Niderland burjuaziyası üçün əlverişli idi [2, s.31]. Lakin V Karlın hakimiyyətinin sonlarına yaxın vəziyyət dəyişməyə başladı. Sonsuz vergi fırladaqları və dağıdıcı müharibələr Niderlandın iqtisadiyyatı və maliyyəsini sarsıdır, ölkədə ciddi narazılıq yaradırdı. İmperiyanın bölünməsilə II Filippin hakimiyyətə gəlməsindən sonra vəziyyət fərqli oldu.

XVI əsrin əvvəllərində Niderland Avropanın nisbətən inkişaf etmiş və əhalisi bir qədər çox ölkələrindən biri olmuş, çox da böyük olmayan ərazidə XVI əsrin sonlarında 3 milyon insan yaşamışdır. Niderlandda təxminən 300 şəhər və 6500 kənd olmuşdur [8, s.209].

Niderlandın ən iri şəhəri sayılan Antverpen Şelda çayının mənsəbində yerləşmiş və 8 kanal vasitəsilə limanla birləşmişdir. XVI əsrin birinci yarısında şəhər dünya bazarı, vasitəçi ticarət, maliyyə işi və s. mərkəzi kimi şöhrət tapmışdır. Antverpen iqtisadi inkişaf dinamikası, zənginlik və yoxsulluğun kəskin təzad təşkil etdiyi bir şəhər idi. Bu limanda Amerika, Hindistan, Cənub-Şərqi Asiya və s. yerlərdən 2500-dən artıq gəmi toplanırdı. Onların gətirdiyi məhsullar buradan digər Avropa ölkələrinə aparılırdı. Şəhər əhalisinin sayı 105 min nəfər idi ki, bunun da 15 minini əcnəbilər (ispanlar, portuqallar, italyanlar, almanlar, ingilislər, danimarkalılar və b.) təşkil edirdi (1568). Antverpendə Avropanın iri maliyyəçiləri – Fugger, Velzer, Şets, Qrimaldi, Qaron və b. kantorları yerləşirdi. Antverpendə gəmilərin böyük əksəriyyəti əcnəbilərə məxsus idi.

Antverpendə əmtəə və fond birjalari fəaliyyət göstərirdi. Birjalarda əmtəə, veksəl və ipoteka sənədlərinə əsasən iri ticari və maliyyə sövdələşmələri həyata keçirilirdi. 1531-ci ildə şəhər magistratının inşa etdiyi birjada eyni zamanda 5000 tacir və makler fəaliyyət göstərə bilirdi [17, s.19-20]. Binanın girəcəyində “Bütün xalqlar və dillərin tacirlərinin xeyrinə” yazısı asılmışdı. Şəhər bir tərəfdən sürətlə inşa olunan kilsələr, yaşayış evləri, gildiya binaları, yeni küçə və meydanlarla bəzədilirdisə, digər tərəfdən, şəhər kasıblarının məskunlaşdığı bərbad yaşayış yerlərinin sayı artırdı.

Antverpenin iqtisadi vəziyyəti yalnız onun ticarətdəki rolu ilə müəyyən olunmurdu [2, s.30]. XVI əsrdə bu şəhər və ölkənin digər sənaye mərkəzlərində ənənəvi sənə istehsalı üstünlük təşkil etmişdir. Eyni zamanda Antverpen və başqa şəhərlərdə müxtəlif manufaktura formaları meydana gəlmişdir. Ölkədən hazır məhsulun çıxarılması qadağan edilsə də, idxal olunan ingilis mahudunun tam işlənməsi, kətan və ipək parçalar, şüşə məmulatlarının hazırlanması, sabunbişirmə, pivə və şəkər istehsalı sahələrində manufakturalar yaranmışdır.

Antverpen Avropada kitab çapının aparıcı mərkəzlərindən birinə çevrilmiş və bu sahədə muzdlu əməkdən istifadə edilmişdir. XVI əsrin 60-cı illərində müasir tədqiqatçılar tərəfindən “Flamand İntibahının parlaq nümayəndəsi” kimi qiymətləndirilən fransız Kristofer Plantenə məxsus mətbəədə çoxsayda muzdlu işçi çalışmışdır [21]. Hesablamalara görə, 1543-cü ildə Antverpen vasitəsilə eksport 29 941 530 florin, 1560-cı ildə isə Antverpenə gətirilən məhsulun ümumi həcmi 31 870 200 florin təşkil etmişdir [17, s.18]. Öz dövrü üçün bu rəqəmlər böyük göstəricilər olmuşdur. Gent, Brügge və Dortrexin ticarət dövrüyyəsi azalmışdır. Bunun əvəzində 1515 – ci ildə İtaliya fikmalarının faktorları, 1545-ci ildə isə hanzalılar Brüggedə öz kontorlarını bağlayaraq, Antverpenə köçmüşlər [17, s.20].

Niderlandın sənaye istehsalı və ticari baxımdan nisbətən qabaqcıl əyalətləri cənubda Flandriya və Brabant, şimalda isə Hollandiya və Zelandiya olmuşdur [17, s.28-29]. Hər iki cənub əyaləti sex sənətkarlığı əsasında xaricə mahud satışı ilə tanınırdı. Flandriya və Brabantda əmtəə istehsalı və əmtəə - pul münasibətləri, habelə ticarət kapitalı XVI əsrdə kapitalist münasibətlərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. XVI əsrin birinci yarısında sex sistemini kapitalist manufakturaları əvəz etməyə başlamışdır. Hollandiya və Zelandiyada yaranan kapitalist manufakturalarında yun və kətan parçalar istehsal olunur, gəmiqayırma inkişaf edirdi. Pivəbişirmə, kərpic istehsalı, balıqçılıq və dənizçilikdə irəliləyiş hiss olunurdu. Hollandiya təxminən 800 iri gəmi və çox sayda xırda gəmiyə malik idi. Şimal əyalətlərinin şəhərləri arasında aparıcı rolu Amsterdam tuturdu. Gəmiqayırma, dənizçilik və balıqçılıq sahəsində Niderlandın aparıcı əyalətləri Hollandiya və Zelandiya iqtisadi baxımdan fərqlənsələr də, sənaye istehsalının həcminə görə Hollandiya digər əyalətlər arasında altıncı yerdə dayanırdı (illik gəlir təxm. 2 milyon qulden) [6]. A.N.Çistozvonov bu dövrdə idxal və ixracı xarakterizə edərək təxminən 2,5 milyon əhalisi olan Niderland üçün müsbət göstəricilərin əldə olunduğunu bildirmişdir. Hanza şəhərləri, İngiltərə, Rusiya və s. dövlətlərlə ticarətdə Amsterdam, Enkxezen, Middelbürx, Flissingen, Deventer, Kampen və s. şəhərlər fərqlənmişdir. XVI əsrin əvvəllərindən başlayan kapitalist münasibətlərinin inkişafı həmin əsrin sonlarında Portuqaliya, İspaniya, İngiltərə və Fransa kimi dövlətlərlə yanaşı, Birləşmiş Əyalətlər Respublikasının da beynəlxalq müstəvidə mühüm rol oynamasına səbəb olmuşdur [6].

Aqrar sahədə də dəyişikliklər baş verirdi. Flandriya, Brabant və s. yerlərdə yeni iqtisadi tələblər nəticəsində yoxsullaşan feodal zadəganlarının əmlakı sələmçilər, bürgerlər və monastırlara keçirdi. Belə ki, Flandriyada feodal torpaqlarının təxminən yarısı monastırlara keçmişdi. Eyni zamanda Flandriya və Brabantın əksər kəndliləri şəxsən azad idilər. Bu səbəbdən kənd təsərrüfatında muzdlu işçi qüvvəsindən istifadə edilməsi, aqro-texniki təkmilləşdirmənin aparılması, növbəli əkin üsulunun tətbiq olunması və

"qiymətlər inqilabı"nın uğur gətirməsini müşahidə etmək mümkün idi.

Şimal əyalətləri özünəməxsus aqrar quruluşa malik idi. Hollandiya, Frislandiya və Drentdə feodal münasibətləri, Flandriya və Brabantda olduğu kimi, başa çatmamış və azad kəndlilərin əhəmiyyətli təbəqəsi qalmışdır. Şimal əyalətlərində torpaqların xeyli hissəsi zadəgan və ruhanilərə məxsus idi. Hollandiyada ən yaxşı torpaqların yarısına zadəgan və ruhanilər sahib idi. Frislandiyada torpaqların 10%-i zadəganlar, 40%-i isə monastırlara məxsus idi. Bununla belə Hollandiya və Frislandiyada zadəganlar əhəmiyyətli təsirə malik deyildilər [17, s.29-30].

Şimal əyalətlərinin əksəriyyətində hidrotexniki qurğular (bəndlər, şlülzlər və dambalar) böyük əhəmiyyətə malik idi. Bu qurğular vasitəsilə qurudulan torpaqlarda yaşayış yerləri salınır və əkinçiliklə məşğul olunurdu. Torpaqların qurudulması yüksək məhsuldarlıq əldə edildiyi şəraitdə xərcləri qarşılaya bilərdi. Bu isə həmin əyalətlərin kənd təsərrüfatında burjua münasibətlərinin inkişafına şərait yaradırdı.

Niderlandın cənub hissəsində yerləşən Ardennin dağlıq rayonları öz təsərrüfat xüsusiyyətləri ilə fərqlənirdi. Burada (Namyur, Lyej yepiskopluğu, Limburq) aqrar sahə üstünlük təşkil edirdi. Aqrar əyalətlər Geldern və Overeysseldə zadəganların mövqeyi əhəmiyyətli idi. Burada kəndlilər feodal istismarına məruz qalırdılar. Ölkənin aqrar münasibətlərin zəif inkişaf etdiyi Artua, Eno, Lüksemburq və Namyur kimi cənub və cənub-şərq əyalətlərində oxşar vəziyyət hökm sürürdü [17, s.28].

Mərkəzi və şimal ticarət – sənaye əyalətləri qrupunun iqtisadi vəziyyətində fərqlər mövcud idi. Flandriya və Brabantın kapitalist yuntoxuma manufakturaları İspaniya və İngiltərədən gətirilən xammal və İspaniya bazarlarından asılı vəziyyətdə idi. Flandriya və Brabantın iri şəhərlərinin bürgerləri və sex korporasiyalarının zəifləməsinə baxmayaraq, onlar hələ də müəyyən iqtisadi və siyasi mövqeyə malik idilər. Burada, xüsusilə Vallon əyalətlərində (Eno, Artua və s.) ruhani və zadəganların siyasi nüfuzları mövcud idi. Şimalda isə hətta ən zəif kənd təsərrüfatı əyalətləri əmtəə-pul münasibətlərinə cəlb edilmişdi.

Şimal əyalətlərinin güclü dəniz donanması formalaşmışdı. 1500-cü ildə Zund boğazından Baltik dənizinə keçən 1400 gəmidən 1040-ı hollandlara məxsus idi. Şimal əyalətləri ticarəti, əsasən, İngiltərə, Hanza İttifaqı və Baltik hövzəsi ölkələri ilə apardığı üçün onların iqtisadiyyatı İspaniyadan asılı deyildi. Əksinə, İspaniya holland tacirlərinin gətirdiyi taxılsız keçinə bilmirdi. Eyni zamanda Niderlandın iki iqtisadi mərkəzi Antverpen (mərkəz və cənub) və Amsterdam (şimal) arasında ciddi rəqabət gedirdi. Feodalizm cəmiyyətinin dağılması hakim feodal sinfinin mövqeyinə təsir göstərir və kapitalist fermerlərlə rəqabət apara bilməyən zadəganlar iflasa uğrayırdılar. Əsasən şimal əyalətlərində (Hollandiya, Zellandiya, Frislandiya və s.) təsərrüfatlarını

kapitalist metodları ilə idarə edən zadəganlar rəqabətə tab gətirə bilirdilər.

Feodalizmin dağılması prosesində burjua cəmiyyətinin yeni sinifləri formalaşdı. Burjuaziyanın tərkibinə cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri (şəraitə uyğunlaşan sex ustaları, tacirlər, sexdən kənar varlanmış sənətkarlar, keçmiş muzzdlu işçilər, kəndlilərin müxtəlif təbəqələri və b.) daxil idi. Təsərrüfatını kapitalistcəsinə quran zadəganlar burjuaziya ilə yaxınlaşdılar. Burjuaziya təbəqəsi bürokrat və yeni yaranan burjua ziyalılarının hesabına tamamlandı. Niderland burjuaziyasının yaranması prosesində aparıcı rol ticarət burjuaziyasına məxsus idi. Proletariat şəhər və kənd sənətkarları, habelə kəndlilərin hesabına formalaşdı. Şəhər bürgerləri arasında təbəqələşmə prosesi güclənmiş, az miqdarda sex ustası və tacir mövqeyini qoruya bilmişdi. Kapitalizmin inkişafı və ilkin kapitalın yığılması ilə bağlı çətinlik xırda şəhərli və kəndlilərin üzərinə düşürdü [17, s.33-34]. Hökumət təbəqələşmə prosesinin “qurbanlar”ının dağıdıcı fəaliyyətinin qarşısını alırdı. Belə ki, artıq 1501-ci ildə ölkədə “işçi qanunvericiliyi”nin əsasını qoyan ümumdövlət ordonansı verildi [17, s.34].

Niderlandda yadelli monarxların yeritdikləri siyasət ciddi narazılıq doğururdu. Habsburqlar ölkənin ehtiyaclarını nəzərə almır, bu torpaqları hərbi avantürələr üçün plasdarm və gəlir mənbəyi kimi dəyərləndirirdi. İmperator V Karlın dövründə (1519-1555) Niderlanddan alınan vergi İspaniya, İtaliya mülkləri və Amerika koloniyalarından ümumilikdə yığılan vergiyə bərabər idi. Eyni zamanda əlavə vergilərin toplanması üçün yerli nümayəndəli orqanlardan razılığın alınmasının aradan qaldırılmasına çalışılırdı. 1542-1555-ci illərdə Niderlandda vergilər 2,5 mln-dan 7 mln quldənə qaldırılmışdır [14, s.90-91].

Yadelli monarxların ölkədə feodal aristokratiyası, katolik kilsəsi və patrişi – sex oliqarxiyasını himayə etməsi Niderlandda parçalanma və biddətçiliyin güclənməsinə səbəb olurdu. Bəzi patrişi qrupları bu səbəbdən biddətçiliyə meyl edirdi. Mütləqyyətin irticaçı siyasəti yeni siniflər üçün məqbul deyildi. Kəskin sosial problem və münafişələr üsyanlara çevrilirdi. Sosial ziddiyyətlərin kəskinliyi və mürəkkəbliyi ilə fərqlənən anabaptistlərin rəhbərliyi ilə şimal əyalətlərində baş verən xalq hərəkəti (1534-1535), Gent üsyanı (1539-1540) və s. buna misal göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, XVI əsrin 60-cı illərində Niderland burjua inqilabı məhz anabaptistlərin çıxışları ilə başlanmışdır.

Sosial ziddiyyətlər fonunda anabaptistlər hərəkəti inqilabi xarakter almışdır. Bu proses xüsusilə Şimali Niderlandı əhatə etmişdir. Anabaptistlər dini – mistik ideyaları sosial tələblərlə (əmlak, ümumbəşəri bərabərlik və s.) əlaqələndirirdilər. Anabaptist moizəçilər İlahi şahlığın gələcəyi, çəkişmələr, ayrı-seçkilik, hakimiyyət və haram sərvətin olmayacağını bildirirdilər. Onlar mövcud quruluşu inqilabi yolla devirməyə çağırırdılar. Dini təqiblərdən gizlənən anabaptistlər əvvəlcə kəndlərdə öz icmalarını təşkil edirdilər. Onların təlimləri sənətkar və şəhər yoxsullarının rəğbətini qazanırdı. Şimali Niderland

şəhərlərində anabaptist icmaları meydana gəlirdi və anabaptizm məhdud çərçivədən çıxaraq güclü xalq hərəkatı xarakteri alırdı. 1534-1535-ci illərdə şimal əyalətlərində anabaptistlərin mütəşəkkil çıxışları baş verdi. Hərəkatın ən qətiyyətli iştirakçıları Vestfaliyaya gedərək anabaptistlərin Münster kommunasını dəstəklədilər. Niderland anabaptistləri Yan Matisen və Leydenli İohann xüsusilə fərqlənmişdilər. 1535-ci ilin yazında Şimali Niderlandda anabaptistlər mühasirəyə alınmış Münster şəhərini azad etmək üçün hərəkat etməyə başladığında, hökumət və şimal əyalətlərinin hakim orqanları bu hərəkatın qarşısını alaraq Niderlandda anabaptistlərin çıxışlarını yatırırdı. Anabaptistlərin təqibi zamanı katoliklər və digər islahatçı hərəkatın tərəfdarları onlara rəğbət bəsləmədi. XVI əsrin 40-cı illərində anabaptistlərin çıxışları dayandırıldı, onların təlimi tədricən baptizmin qeyri-müqavimət ənənəsi ilə çulğalaşdı [19, s.119-120].

1539-cu ilin avqustunda Gəntdə siyasi və dini təqiblər, magistrat tərəfindən təsdiqlənməyən və əslində, Habsburqların hərbi kompaniya aparması üçün tələb edilən vergilərin toplanması şəhərlilərin üsyan qaldırmasına səbəb oldu. Tezliklə şəhər və kəndlər hakimiyyəti ələ keçirdi. Şəhər hakim dairələrinə tutulan divanın qarşısı 1540-cı ildə V Karlın rəhbərliyi ilə ordu şəhərə daxil olduqdan sonra alındı. Buna baxmayaraq əyalətlərin əksəriyyətində üsyan başlandı.

İmperator V Karl tarixşünaslıqda 1540-cı il Konstitusiyası kimi tanınan fərman verdi. Bu sənədə əsasən, bütün rəhbər vəzifəli şəxslər imperator tərəfindən təyin edilməli, sexlərin sayı yarıya qədər azaldılmalı, onların siyasi hakimiyyəti və özünüidarəsi ləğv olunmalı idi. Bu səbəbdən faktiki olaraq 1540-cı il Konstitusiyasının ləğvi, yəni itirilmiş tarixi imtiyazların geri qaytarılması uğrunda mübarizə XVI əsrin ikinci yarısında digər Niderland əyalətlərində olduğu kimi, Flandriyada da azadlıq müharibəsini doğuran əsas səbəb olmuşdur [19, s.120-121].

Niderland cəmiyyətinin inkişafı köhnəliyin əsas ideoloji dayağı olan katolik kilsəsi ilə münaqişəni labüd edirdi. XVI əsrdə katolik kilsəsi bütün Avropada olduğu kimi, Niderlandda da öz əvvəlki mənəvi nüfuzunu itirmişdi. V Karlın canişini etiraf edirdi ki, ölkədəki antikilsə və bidətçi əhval-ruhiyyə Niderland ruhanilərinin qeyri – etik və fırıldaqçı hərəkatları nəticəsində yaranmışdır.

Katolik kilsəsində islahatlar aparılması tələbləri güclənir və bu özünü müxtəlif dini cərəyanlarda göstərirdi. Almaniyada olduğu kimi, Niderlandda da Reformasiya hərəkatı Martin Lüterin çıxışının təsiri altında başladı. Lüteranlıq, əsasən, humanistlərin bir hissəsi, varlı şəhər bürgerləri və müxalif zadəgan dairələrində özünə tərəfdar tapırdı. Lüteranlığın tərəfdarları alman feodallarından nümunə götürərək, kilsə və monastır torpaqları hesabına öz vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq istəyirdilər. Şəhər yoxsulları və kəndlilər arasında sosial ədalət

və bərabərliyi əsas götürən anabaptizm ideyaları yayılırdı.

Reformasiya hərəkatı əvvəldən hakimiyyət orqanlarının müqavimətinə rast gəldi. V Karlın yeni bidətlə mübarizə haqqında Vorms ediktinə uyğun olaraq 1521-ci ilin iyulunda Gəntdə üç min "bidətçi" kitab məhv edildi. Tədbirdə Almaniya imperatoru və Danimarka kralı iştirak edirdi.

1522-ci ildə V Karlın Niderlandın ərazisində fəaliyyət göstərməli olan imperator inkvizisiyasını yaratması bidətçiliyə rəğbət bəsləməyənlərin də narazılığına səbəb oldu. 1523-cü ilin iyulunda inkvizisiyanın hökmü ilə Lüter tərəfdarı iki avqustin rahibi məhv edildi. Əslində, lüteranlıq Niderlandda geniş yayılmadı. XVI əsrin ortalarından başlayaraq ölkədə Jan Kalvin təlimi rəğbətlə qarşılandı.

İmperator V Karl tərəfindən Lüter islahatının yayılması və anabaptistlər hərəkatının qarşısı alındıqdan sonra Niderland, xüsusilə də şəhərlərdə Jan Kalvin təlimi sürətlə yayılmağa başladı. Kalvinizmin bəzi doqmatik müddəaları islahatçı təlimlərlə oxşar olsa da, əslində, Kalvin xristian dininin ruhani iyerarxiyası və gizlinlərini rədd edirdi. Kalvinizmin əsas müddəası taleyin öncədən təyin edilməsi doktrinası sayılırdı. Bu məsələ Lüter tərəfindən ümumi verilsə də, Kalvin təlimində dəqiq formalaşdırılmış şəkildə təqdim edilmişdir. Kalvinə görə, xilas Tanrının iradəsindən asılıdır. İnsanlar bu barədə məlumata malik deyillər, lakin onların hər biri Tanrı tərəfindən seçildiyini fikirləşməli, professional fəaliyyəti və davranışı ilə Tanrı tərəfindən seçildiyini sübut etməlidir.

Daha mülayim istiqamət kimi lüteranlıq, əsasən, müxalif fikirli zadəganlar və şəhər patrisiləri, kalvinizm radikal əhval-ruhiyyəli bürgerlər, şəhər və kənd yoxsulları arasında yayılmışdır. Varlı bürgerləri kalvinizmin onların ambisiyalarına yol açması və sahibkarlıq fəaliyyətinə haqq qazandırması cəlb edirdisə, yoxsullarda kilsə vergiləri və katolik ruhanilərin xəsisliyinin tənqid olunması bu təlimə rəğbət hissi yaradırdı. Həqiqi kalvinist özünü işə həsr etməli, qənaətcil olmalı, yaxşılıq və təvazökarlığı dəbdəbəli həyatdan üstün tutmalı idi. Qənaətcillik və ticarətə haqq qazandırmayla kalvinizm kapitalizmin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayırdı.

Kalvinizm güclü kilsə təşkilatı yaratmağa müvəffəq oldu. Bu təşkilatın əsasını müstəqil yerli kilsə icması təşkil edirdi. İcma vaizlər və konsistoriyalar tərəfindən idarə olunurdu. Əsas məsələ möminlərin məclisləri, gündəlik həyat mövzusunda moizələr, icma üzvlərinin əxlaqı və onların iş həyatında vicdanlı hərəkat etmələri ilə bağlı idi. Bu işlər nisbətən varlı və nüfuzlu icma üzvləri arasından seçilən presviterlər vasitəsilə həyata keçirilirdi. Respublika əsaslarına dayanan kalvinist kilsə idarəetmə xərcləri baxımından qabaqcıl təşkilat idi [19, s.60-62].

Dövlət idarəçiliyində mühüm vəzifələr tutan imperatora sadıq Niderland zadəganları katolikliyi müdafiə edirdilər. Anabaptizm və digər islahatçı

təlimləri qəbul etməyən kəndlilər də katolikliyə sadıq qaldılar. Hökumət kalvinistlərə qarşı sərt tədbirlər həyata keçirsə də, bu tədbirlər əks nəticə verdi. Kalvinist moizələrə qulaq asmaq üçün gələnləri silahlı şəxslər qoruyurdular. Hakimiyyət tərəfindən tutulmuş kalvinist moizəçilər silah gücünə azad edilirdi. Hökumət müxalif fikirlərlə barışmır və bidətçilərə qarşı cəza tədbirlərini sərtləşdirirdi. Bütün ölkə üzrə plakatlar verilir və bidətçilər məhv edilirdi. 1550-ci il 25 sentyabr tarixli “Qanlı fərman” adını alan plakata əsasən, Lüter, Kalvin və İslahatın digər ideoloqlarının əsərlərini oxumaq, saxlamaq və yaymaq, İncili ev şəraitində oxumaq və onun şərhini ilə məşğul olmaq qadağan edilmişdir. Bu qaydanı pozanlar cəzalandırılırdı. V Karlin hakimiyyəti dövründə 2 mindən artıq bidətçi (əsasən anabaptist) məhv edilmişdir [19, s.122-123]. Lüteranlara nisbətən mülayim münasibət olsa da, kalvinizmlə mübarizə aparmaq getdikcə çətinləşirdi.

Niderland şəhərlərinin əksəriyyətində humanizm və islahatçılıq ideyaları geniş yayılmışdır. Burada cəmlənən burjua ziyalıları ideoloji baxımdan cəmiyyətdə burjuaziyanın hakim mövqeyini əsaslandırmağa çalışırdılar. Qədim dilləri mükəmməl bilən humanistlər Bibliya və “kilsə ataları”nın əsərlərini ciddi tənqid edir, dini kitabların təfsir və yenidən tərcümə edilməsinə çalışırdılar. Niderland humanistləri arasında Avropa miqyasında böyük şöhrət qazanmış, papaların belə onun ziyarətinə gəldikləri Rotterdamlı Erazmın fəaliyyətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Erasmus öz dövrünün kilsəsi və kilsə mənsublarını tənqid etmiş, dini fanatizmi rədd etmişdir. Kilsənin yenilənməsini müdafiə edərək xristian dünyasının parçalanmasına qarşı çıxırdı [20]. Cəsarətli mövqeyinə görə Humanizm dövrünün böyük alimi, filosof və mütəfəkkiri Rotterdamlı Erazmın ideyaları müasir dövrdə də aktualdır.

1500-1648-ci illərdə Avropada baş verən dini münaqişələr sosial və iqtisadi dəyişiklikləri şərtləndirmişdir. Son dərəcə cəlbedici görünən dini həqiqət axtarışının Avropanı bürüdüyünü deyərkən, bu qüvvələrin arxasında mövcud olan gücləri nəzərdən qaçıрмаq düzgün olmazdı [26, s.495].

Ticarət oliqarxiyasının təsiri altında Birləşmiş Əyalətlər Respublikasının fəaliyyəti və Avropa dövlətlərinin xarici mülklərinin artımı Niderland burjua inqilabına böyük maraq oyatmışdır. Böyük çətinliklə okeandan torpaq əldə edən kiçik sahil dövlətinin ispan aqalığından azad olması, ticarət və kredit sahəsində aparıcı mövqeyi güclü naviqasiya və müstəmləkə istismarının möhkəm təməli üzərində həyata keçirilmişdir. Həm müasirləri, həm də tarixçiləri heyretləndirən “Holland iqtisadi möcüzəsi” bürokratik əngəllərlə məhdudlaşdırılmayan sahibkarların təşəbbüslərinin praktik təsdiqinə çevrilmişdir. Ümumiyyətlə, kapitalizmin mənşəyi problemi müxtəlif regionlarda gedən tarixi proses, o cümlədən ictimai – iqtisadi formasiyanın dəyişilməsilə nəticələnən tarixi mexanizmin konkret məzmununun dərk edilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyan müxtəlif məsələləri özündə ehtiva edirdi [13, s.141]. Bu baxımdan italyan

tarixçisi, coğrafiyaşünas və riyaziyyatçı Lodoviko Qviççardiniyə əsaslanan A.N.Çistozvonovun XVI əsrin ortalarında Niderlandın xarici ticarət həcmının yüksək olması və importun 20-22 mln. quldenə çatması haqqında verdiyi məlumat maraqlıdır [18, s.65].

Yeni iqtisadi münasibətlərin yaranması tədricən baş verir və feodalizm elementləri Niderlandın sosial-iqtisadi və siyasi həyatında mühüm rol oynayırdı. İlk kapital yığımının ləngiməsi Niderland burjua inqilabına öz təsirini göstərirdi. İqtisadi ukladların eyni zamanda mövcud olması nəticəsində daxili ziddiyyətlər son dərəcə gərginləşir, bu isə ümumdövlət maraqları ilə şəxsi maraqları üst-üstə düşməyən tacir təbəqəsinin kosmopolitliyinə səbəb olurdu. Niderland tarixi üzrə mütəxəssis tarixçi alim A.N.Çistozvonov Yeni dövrün bir çox inqilabını xarakterizə edərkən Niderland inqilabının ümumi səciyyəsinə vermiş və bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmişdir: “Öz mahiyyətinə görə, bu erkən burjua inqilabı idi. O, kapitalizmin daha inkişaf etmiş formalarının təsirinə məruz qalmamış, dünya kapitalizm sisteminin olmadığı və ölkə daxilində burjua münasibətlərinin yetişmədiyi şəraitdə baş vermiş, İspaniyanın siyasi hökmranlığı ilə sürətlənmiş, baş verdiyi dövrün kalvinizm kimi mütərəqqi dini sistemini ideoloji bayraq kimi götürmüş və dini müharibə formasını qəbul etmişdir” [15, s.65].

Beləliklə, Orta əsrlər tarixində baş verən bir çox hadisələr Yeni və Müasir dövr tarixinə mühüm təsir göstərmiş və tarixin gələcək inkişafını müəyyən etmişdir. Bu baxımdan Orta əsrlər tarixinin son mərhələsində baş verən Niderland burjua inqilabı istisna hesab oluna bilməz.

Niderland burjua inqilabını doğuran səbəblər müxtəlif obyektiv və subyektiv hadisələrin məntiqə uyğun nəticəsindən ibarət deyildir. Uzun illər ərzində Avropada gedən proseslərin təsirinə məruz qalsa da, Reyn, Şelda və Maas çayları arasında yerləşən Aşağı torpaqlarda unikal mədəniyyət yaradan niderlandlar həm də azadlıqsevər, cəsarətli, zəhmətkeş və torpağın hər qarışı uğrunda dənizlə mübarizə aparan xalq kimi tanınmışlar. Bu həlledici faktorlardan sayıla bilər.

Fransa ilə mübarizə bu torpaqların diplomatik nığah vasitəsilə Müqəddəs Roma imperiyasına daxil edilməsi ilə nəticələnmişdir. Habsburqlar sülaləsinin idarə etdiyi bu imperiyanın tərkibində Niderland fəaliyyət göstərmiş və XVI əsrdə ölkədə gələcək inqilabın baş verməsi üçün şərait yaranmışdır.

Niderlandın tarixi – siyasi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Siyasi mərkəzləşmənin zəif olması, dövlətçiliyin tam formalaşmaması və s. səbəblər xarakterik xüsusiyyətlər hesab oluna bilər. Niderlandın Şimali Avropada yeganə respublika olması onun əlahiddə vəziyyətini gücləndirir və iqtisadi sahədə azadlığına şərait yaradırdı. Daimi ordu və bürokratiyanın olmaması, iqtisadiyyatla çulğalaşması dövlət həyatının iş həyatı ilə birləşməsinə, nəticədə bütün dövlətə “böyük ticarət şirkəti möhürü”nün vurulmasına gətirib

çıxarmışdır [2, s.30-31].

Niderland inqilabı ərəfəsində baş verən hadisələrin araşdırılması göstərir ki, Müqəddəs Roma imperiyasının apardığı daxili və xarici siyasət bir tərəfdən, torpaqlarında “Günəşin batmadığı” imperiya yaratmağa imkan versə də, digər tərəfdən, ümumimperiya maraqlarının əsas götürülməsinin müəyyən nəticələrə səbəb olacağı diqqətdən kənar qoyulmuşdur.

Niderland ərəzində yaranan iqtisadi, siyasi, sosial, ideoloji və s. problemlər, Müqəddəs Roma imperiyasında baş verən hadisələr və beynəlxalq vəziyyət sonda imperiyanın parçalanması, çətinliklərin yaranması, dövlətin özünü müflis elan etməsi, Almaniya, İspaniya və Avstriyada hakim Habsburqlar sülaləsinin problemlərinin ortaya çıxması ilə nəticələnmişdir ki, bunun da əsası XVI əsrin birinci yarısında qoyulmuşdur.

Niderland inqilabı ərəfəsində diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də səlahiyyətlər və nüfuz kimi komponentlərdən formalaşan liderlərlə bağlı olmuşdur. Alman tədqiqatçısı M.Veberin fikrincə, ənənəvi, xarizmatik və demokratik cəmiyyətin hüquqi əsaslarını əsas götürən leqal-rasional lider tipləri mövcud olmuşdur [4, s.255]. XVI əsrin birinci yarısında Niderland torpaqlarında əsası qoyulan leqal – rasional liderlik Birləşmiş Əyalətlər Respublikası və sonrakı dövrdə inkişaf etdirilmişdir. Mütləq hökmdarın olmaması, stathauder və Böyük pensionari vəzifələrinin mövcudluğu və onların bir-birinin hakimiyyətini məhdudlaşdırması, Baş ştatların fəaliyyət göstərməsi ənənəvi dövlət idarəçiliyinin əsasını təşkil etmişdir [15].

Niderland üçün daha bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır. Bu ölkənin iqtisadi inkişafında ən mühüm hərəkətverici qüvvə onun təhsil sisteminin səviyyəsi ilə bağlı idi. Tədqiqatlar göstərir ki, təhsil səviyyəsi ilə iqtisadi artım, siyasi, qlobal idarəetmə və sosial araşdırma arasında ciddi əlaqələr mövcuddur. Niderland, sonra isə Hollandiya təhsil və iqtisadiyyat anlayışlarının bir-birinə ciddi töhfə verdiyini nəzərə alsaq demək olar ki, ölkələrin ümumi milli məhsulu və adambaşına düşən göstəricilər təhsillə əlaqələndirilə bilər [22, s.3-5]. Niderland inqilabı ərəfəsi, gedişi və ondan sonrakı dövrdə əldə olunan nəticələrdən biri də dəyişikliyə açıq, uyğunlaşmağı bacaran və daim təkmilləşən ölkələrin yüksək təhsil sisteminə malik olması problemi diqqətdən qaçmamalıdır.

XVII əsrdə Hollandiyanın “İldə 70.000 tablonun çəkildiyi, 110.000 top parçanın toxunduğu, milli gəlirin 200 milyon qulden təşkil etdiyi, yüksək şəhər mədəniyyətinin formalaşdığı, əhalinin savadlılıq səviyyəsi, möhkəm sosial dayaqların yaranması və müxtəlif dini inanclara dözümlülüyə görə Avropanın aparıcı bir ölkəsinə çevrilməsi” [27, s.11] üçün məhz XVI əsr Niderland burjua inqilabı baş verməli idi.

XVI əsr Niderland, XVII əsr İngiltərə və XVIII əsr Fransa inqilabları kapitalizmin inkişafının manufaktura mərhələsinə aid olsalar da, onların hər biri

öz dövründən həm vaxt, həm də mahiyyət baxımından yüz il qabağa gedə bilmişdir [3, s.208].

Beləliklə, Niderland inqilabı yalnız bir dövlət və ya imperiyanın deyil, artıq bütün formasiyanın süqutunun əsas elementlərini özündə ehtiva etmiş və Avropada yeni dönəmin başlanmasından xəbər vermişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Алахверди А.А.* Краткий очерк истории гидротехнических сооружений Нидерландов // Пространство и время, Москва, 2016, № 1-2 (23-24), с.239-251
2. *Бааш Э.Т.* История экономического развития Голландии в XVI – XVII веках = Holländische Wirtschaftsgeschichte / Э.Т.Бааш, пер. с нем. Н.М.Сергаль и О.К.Рыковской. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1949, 395 с.
3. *Бауман Г.Г.* Великая Французская революция и Нидерланды // Французская революция XVIII века: экономика, политика, идеология, Москва: Наука, 1988, с.208-231
4. *Вебер М.* Хозяйство и общество. Очерки понимающей социологии: в 4 томах, Т. 1, Москва: Изд. дом ВШЭ, 2016, 445 с.
5. Водное самоуправление. Голландская модель управления водного хозяйства = Water governance. The Dutch waterschap model / Г. Хавекес, Ф. Коеманс, Р. Лазаромс и др. Симферополь: ДИАИПИ, 2010, 77 с.
6. *Волков С.Ю.* Влияние Нидерландской революции на Европейскую колониальную политику в конце XVI – первой половине XVII вв. [Электронный ресурс] / URL: file:///C:/Users/HP/Documents/==/2022%20Elmi%20%20t%20%20C9%99dqiqat%20i%20%20C5%9Fi2022/3%20%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2.pdf.
7. *Егер О.* Всемирная история. Средние века / О.Егер, 3-е изд. исп. и доп. Москва: АСТ, 2006, 607 с.
8. История средних веков. Раннее новое время: в 2 томах, Т. 2. / Под ред. С.П.Карпова, 7-е изд., доработанная. Москва: Изд-во МУ, 2010, 472 с.
9. *Кнабе Г.С., Корнелий Тацит.* Время. Жизнь. Книги / Г.С.Кнабе. – Москва: Наука, 1981, 208 с.
10. *Кузнецов А.П.* Бельгия и Нидерланды – страны – близнецы или просто соседи. Сравнительная географическая характеристика [Электронный ресурс] / URL: file:///C:/Users/HP/Documents/HuFswaSgaaUKOIQqeIОНHuIx0qk9uEN7Hqrk9eW.pdf.
11. *Мак Г.* Нидерланды. Каприз истории / Г.Мак, пер. с нидерландского А.К.Игнатенко. Москва: Изд-во Весь мир, 2013, 224 с.
12. *Меринг Ф.* История Германии с конца средних веков / Ф.Меринг, пер. и пред. И.Степанова. Москва: Изд-во Красная новь Главполитпросвет, 1924, 282 с.

13. Могильницкий, Б.Г., А.Н.Чистозвонов. Генезис капитализма: проблемы методологии // Вопросы истории, Москва, 1987, № 5, с.141-144
14. Нехаева С.В. Европа на пороге Нового времени XVI – первая половина XVII вв. / С.В. Нехаева. Новосибирск: Изд. НГПУ, 2003, 120 с.
15. Осколков П.В., Шишулина, Л.Е. Политическое лидерство в Нидерландах: От статхаудеров до правых популистов = Political leadership in the Netherlands: From stadtholders to right – wing populists [Электронный ресурс] / URL: file:///C:/Users/HP/Documents/-2019-2_ОсколковПВ_ШишулинаЛЕ.pdf.
16. Рейди М. Габсбурги. Власть над миром / М.Райди, пер. с англ. Н.Мезина. Москва: Альпина Диджитал, 2020, 510 с.
17. Чистозвонов А.Н. Нидерландская буржуазная революция / А.Н. Чистозвонов. Москва: Изд-во АН СССР, 1958, 190 с.
18. Чистозвонов А.Н. Процесс первоначального накопления в период Нидерландской революции XVI в. и в Республике Соединенных провинций // Новая и новейшая история, Москва, 1981, № 3, с.64-81
19. Шатохина-Мордвинцева Г.А. История Нидерландов / Г.А.Шатохина-Мордвинцева. Москва: ДРОФА, 2007, 510 с.
20. Эразм (Дезидерий) Роттердамский. Похвала глупости. Москва: РИПОЛ классик, 2015 [Электронный ресурс] / URL: file:///C:/Users/HP/Documents/10359072.a4.pdf
21. Claire C. Christopher Plantin. London: Cassel&Company, 1960, 302 p.
22. Çalışkan Z. Nasıl başardılar? Hollanda / Z.Çalışkan.İstanbul: MAVİÇATI YAYINLARI, 2020, 148 s.
23. Driessen Ch. Geschichte der Niederlande. Von der Seemacht zum Trendland. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2022, 312 з.
24. Gebbink A. Randstad und der Rest: [Electronic resource] / URL: <https://www.uni-muens-ter.de/NiederlandeNet/nl-wissen/wirtschaft/wirtschaftssystem/randstad.html>.
25. Lem A. Opstand! Der Aufstand in der Niederlanden. Egmonts und Oraniens Opposition, di Gründung der Republik und der Weg yum Westfälischen Frieden. – Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1996, 181 з.
26. McNeill W.H. Dünya Tarihi (A World History) / W.H. McNeill, çev. Alaeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları 1989, 950 s.
27. North M. Hollanda, Altın Çağında Sanat ve Ticaret / M.North, çev. T.U.Belge. İstanbul: İLETİŞİM YAYINLARI, 2014, 205 s.

Redaksiyaya daxil olub 11.01.2023